

כפר הנופש הקדמוני

מעיינות חמים ומעיינות קרים, אלילים וחכמי הלכה, האפנדי הערבי ושותפו היהודי. גלגוליה של חמת גדר מתופעת טבע גאולוגית לכפר נופש לזוחלים מרובי שיניים | **תמר הירדני**

שעשו עלייה וחיפשו איך להתחמם קצת יותר במזרח התיכון. הם שמעו על החור הלוהט שהוא בדרום רמת הגולן, ליד העיר ההלניסטית גדר, שהמים החמים הבוקעים ממעמקיו זיכו אותו כבר בימי קדם לשם "חמת" (יהושע י"ט, ל"ה). הרומאים איתרו עד מהרה את נקודות הנביעה של ארבעה מעיינות חמים ועוד מעיין קר של מים מתוקים, והפכו את כל הטוב הזה לאתר מרחצאות מפואר שהשתרע על פני חמש מאות מטרים מרובעים וקושט בפסלים, בעמודי שיש ובמזרקות. ברכות השכשוך התמקדו סביב המעיין החם והשופע מכולם שנקרא כיום עין אל-מקלה.

מדובר במעיין לוהט בעל ריח חזק של גופרית שיכול לצלות אתכם ב-52 מעלות צלזיוס, ובשל כך הוא זכה לכינויים מחמיאים כמו 'המחבת' ו'הגיהנום'. בדומה למרחצאות מודרניים בעולם, גם המרחץ הרומי בחמת גדר חולק לברכות אחדות שבכל אחת מהן עורבבו מים קרים באופן מבוקר, כך שבכל אחת הייתה טמפרטורה שונה. שבע הברכות בחמת גדר זכו כל אחת לאולם משלה, ומבקרים התרפקו בזיכרונותיהם על יכולתה של כל ברכה לרפא מחלה שונה, כולל ברכה מיוחדת למצורעים לא עלינו.

כיוון שהריפוי דרש טבילות חוזרות ונשנות לאורך זמן, נהגו רוב המבקרים

תמזל מזלה של ארץ ישראל לשבת לבטח על הגדה המערבית של השבר הסורי האפריקני החורץ את פני כדור הארץ מאפריקה בדרום ועד סוריה בצפון. הגדה המזרחית של השבר עדיין נוסעת צפונה באופן פעיל סנטימטר אחר סנטימטר באופן המעורר תקווה שבתוך מאות או מקסימום אלפי שנים יפתר הסכסוך הערבי-ישראלי באופן טבעי כשהסורים יגיעו לאסיה הקטנה ויריבו עם התורכים בחצר האחורית אי שם רחוק מאתנו. בינתיים אנחנו נהנים מדיבדנדים צדדיים בזכות השבר לאורך בקעת הירדן, ובהם ים המלח – המקום הנמוך בעולם, הכנרת – אגן ניקוז נאה ועמוק למים מתוקים, ופינת חמד זעירה בשם חמת גדר.

ייחודה של חמת גדר השוכנת מדרום מזרח לכנרת ולגדות הירמוך הוא בזה שהשבר ביקע בה את פני השטח באופן כה יסודי, עד שמאגרים של מי תהום מינרליים רותחים פורצים בה בהתלהבות מעומק שני קילומטרים בליווי גופרית, מגנזיום, אשלגן ואפילו שני איזוטופים רדיואקטיביים של רדיום ורדון, להנאת חובבי האקסטרים.

כפר נופש בלבנט

את סגולות המים האלה גילו הרומאים כבר לפני כמעט אלפיים שנה, אחרי

ה

חמת גדר

אתר מרחצאות היסטורי ובית כנסת מתקופת המשנה והתלמוד

מקום מרפא ומפגשים תרבותיים.
שרידי כפר הנופש הרומי והבִּרְכָּה
צילום: Mboesch

הרומאים שמעו על החור הלוהט ההוא בדרום רמת הגולן שהמים החמים הבוקעים ממעמקיו זיכו אותה כבר בימי קדם לשם 'חֲמַת'

אלילים וחז"לים

אופייה האילי בעליל של חמת גדר לא הרתיע את חז"לנו שגדשו את המקום בהמוניהם והתייחסו באדישות לפסלים הרומיים שסבבו אותם שם כשחלקם חצי לבושים, כלומר גם חצי לא. למעשה, כשמעיינים בספרות חז"ל מוצאים עשרות אזכורים של חמת גדר שמהם עולה הפופולריות של המקום בקרב החכמים. הם נהגו להתארח בבתי ההארכה המקומיים ואף תיארו את המאכלים המיוחדים שהגישו להם בבופה של ארוחת הבוקר:

רבי שמואל בר נתן בשם רבי חמא בר חנינא: אני ואבא עלינו לחמת גדר והביאו לפנינו ביצים קטנות כעזרידין וטעמון יפה כפינקריסין (ירושלמי תרומות, ב', א').

רבי יהודה הנשיא בכבודו ובעצמו נהג להשתכשך במרחצאות, כפי שסיפר עליו למשל רבי חנינא: "עולין היינו עם רבי לחמת גדר" (ירושלמי שבת, ד', ב'). חכמים אף התירו לרחוץ במקום בשבת: "רוחצים במי גר [גדר], במי חמת, במי עיסא ובמי טבריא" (בבלי שבת קט.).

בחמת גדר להישאר בשטח למשך תקופה מסוימת. המיקום הפריפריאלי דרש מהרומאים לספק לציבור המשועמם לחם ושעשועים, והם הפכו את חמת גדר ללאס וגאס של המזרח התיכון. לצורך כך הם בנו בתי הארחה מפנקים, תאטרון בן אלפיים מקומות, ועל הדרך גם מקדש אלילי שעלה כפתור ופרח עם האמונה בכוחם המרפא של המים המינרליים. כתובת רומית שהתגלתה במקום מזכירה את כבוד הקיסר אנטונינוס פיוס בן המאה השנייה שהשקיע כנראה לא מעט בטיפוח חמת גדר ומרחצותיה. המאמץ השתלם, שמעה של חמת גדר וסגולותיה הרפואיות התפשטו ברחבי הגלובוס, ואֶנֶפִּיוס, היסטוריון יווני בן המאה הרביעית, בא לבקר ותיאר בהתלהבות את גִּדְרָה:

מקום בסוריה שבו יש מרחצאות חמים. עולים עליהם באיכותם רק המרחצאות הרומיים בבאיה [במפרץ נאפולי] שבאיטליה, שאותם לא ניתן להשוות למרחצאות אחרים (Eunapius, *Lives of the Philosophers and Sophists*, 1921, p. 369).

הנוכחות היהודית הבולטת בחמת גדר, שהורכבה בעיקר מאוכלוסייה אמידה, הביאה לבנייתו של שטיבלך מקומי גדול עבור המתרחצים המרוצים. מבנה זה הורחב במאה הרביעית לבית כנסת ענק ויפהפה עם רצפות פסיפס שכללו כתובות הקדשה בארמית צחה. הכתובות משבחות ומהללות את הנדבנים שתורמו ברוב טובם לבניית בית הכנסת, ובהם יהודים עם לב חם וכיס מלא מציפורי, מכפר עקביה שממזרח לכנרת, מכפר נחום, מאזור טבריה, מארביל ואפילו מהעיר גדר הסמוכה. הכתובת המרכזית והבולטת ביותר עושה מי שברך בארמית לשישה קרובי משפחה מליונרים ששמו סכום מפולפל על שיפוץ בית הכנסת:

ודכיר לטב קירס הופלוס וקירה פרוטון וקירה סלוסטיס התנה וקומס פרוורוס ברה וקיריס פוטיס חתנה וקירס חנינה ברה. הגנון ובניהון דמיצותין תדירן בכל אתר, דהבון הכה חמישה דינרין דהב. מלך עלמה יתן ברכתה בעמלהון, אמן אמן סלה [וזכור(ים) לטוב מר הופלוס ומרת פרוטום ומר סולוסטוס חתנו וקומס פרוורוס בנו ומר פוטוס

ארזתם לבד?

◀ הסכם שביתת הנשק בין ישראל לסוריה שנחתם ב־1949 קבע שחמת גדר תהיה מובלעת ישראלית מפורזת בשטח סוריה. הסורים עשו מההסכם טיאה ולא התירו כל נוכחות ישראלית באל־חמה. בארבעה באפריל 1951, לאחר שחיילים סורים בלבוש אזרחי פלשו אל המובלעת, החליטה ישראל להפגין את ריבונותה בחמת גדר ושלחה למקום כוח שריון במדי שוטרים. הסורים הגיבו בידדות אופיינית, כלומר בירי מסיבי על כוחותינו שגבה את חייהם של שבעה לוחמים. שני חיילים נוספים נפלו בשבי והוחזרו לאחר זמן קצר. ישראל הגיבה בהפצצות זועמות של האזור, אבל הסורים השתלטו בפועל על חמת גדר והחזיקו בה עד 1967. לזכרם של הנופלים הוקמה אנדרטת 'יד לשבעה' כמאתיים מטר ממזרח לצומת חמת גדר.

◀ חוות התנינים המפורסמת הוקמה בחמת גדר ב־1981 כאטרקציה שתמשוך את ההמונים לנפוש בחור הנידח ברמת הגולן. החווה אוישה תחילה באליגטורים אמריקנים מפלורידה שאליהם חברו בהמשך תניני יאור מאפריקה וקיימנים מדרום אמריקה. 15 שנה אחר כך הצטרפו לחבורה שני מינים נוספים מהודו. התנינים חיים בברכות פתוחות מוקפות בדשא במתחם מגודר שמעליו עובר גשר המשמש בעיקר סבתות שבאות לראות ת'נינים.

חוקר ישראלי בוחן את הפסיפס לאחר שהמקום חזר לשליטה ישראלית במלחמת ששת הימים
צילום: אילן בראונר, לע"מ

היום כבר לא די במעיינות חמים כדי למשוך מבקרים. חבר צוות הבידור של האתר
צילום: Staselnik

מסתבר שמי המרחץ הנפלאים מילאו את חכמינו השראה, ולא מעט הלכות נולדו בין הברכות של חמת גדר. רבי יהודה נשיאה, נכדו של רבי, פסק למשל בעת ביקור בחמת גדר שאישה שילדה לעבד או לגוי – הולד אינו ממזר (ירושלמי קידושין, ג', י"ב).

המפגש הבלתי אמצעי עם הנכרים במקום העלה לא מעט שאלות הלכתיות, כמו המקרה העצוב שבו רבי אמי ביקר בחמת גדר עם רבי יהודה נשיאה נדקר באצבעו ונזקק לטיפול רפואי דחוף, מה שעורר את השאלה האם מותר ללכת לרופא נכרי. בינתיים עטף המסכן את הפצע בפלסטר והותיר במילוננו עד היום את המלה האלמותית אספלנית (ירושלמי עבודה זרה, ב', ב'). בהזדמנות אחרת נקלעו השניים לחמת גדר ואחרי שלקחו שם בהשאלה כלי כסף מהרומאים הם תהו באוזני רבי ירמיה אם עליהם לטבול את הכלים כדי לטהרם מטומאת הגויים (ירושלמי עבודה זרה, ה', ט"ז).

חתנו ומר חנינה בנו. הם ובניהם שמצוותיהם מצויים בכל מקום, אשר נתנו פה חמישה דינרי זהב. מלך העולם ייתן ברכתו במעשיהם, אמן אמן סלה] (זאב וילנאי, 'מדריך ארץ ישראל', עמ' 230-232).

הכתובת המפרגנת שובצה בתוך מדליון ועוטרה משני צדדיה בצמד אריות ושני ברושים חניניים. בית הכנסת של חמת גדר מחכה לכם עם לא מעט מהקירות המקוריים, כולל קשתות ואפילו כותרות עמודים, אבל את הכתובת המרכזית לא תמצאו שם. ב-1991 היא שופצה בקפידה ועלתה לירושלים כדי לעטר את אולם המבואה של בית המשפט העליון.

השותף שנושל

כוכבם של מרחצאות חמת גדר דרך בתקופה הביזנטית, אחרי שהקיסרית אאודוקיה החסודה נדלקה עליהם לגמרי והשקיעה הרבה מאוד כסף בהרחבתם, בשדרוגם ובעיקר בתליית כתובות משיש על הקירות כדי להלל את פועלה הצנוע. גם המוסלמים שכבשו אחר כך את הארץ טיפחו את המקום. אלא שלכל שבת יש מוצאי שבת, ובמאה השביעית או השמינית חרב האתר ברעידת אדמה קשה והוציא לכולם את החשק לשפץ אותו. המקום ניטש, ובמשך מאות שנים עמדה חמת גדר הרוסה ומדוכאת ומימיה הנהדרים זלגו בדמעות אל הירמוך. בראשית המאה העשרים התעוררו העות'מאנים ובנו על עין אֶ-ריח, אחד המעינות הפחות מרשימים בחמת גדר, חמאם קטן שהעניק למבקרי חוויה בינונית במים שחומם הגיע ל-37 מעלות, כלומר מה שיש בגופנו כבר לכד, תודה רבה. מהחמאם הזה לא נותר הרבה והוא סגור כיום לקהל.

עדנה רצינית הייתה לחמת גדר בראשית ימי המנדט הבריטי, כשאפנדי עשיר בשם סולימאן נדיף קיבל זיכיון מהממשלה להפעיל במקום מרחצאות מודרניים. אחרי עשרים

שנות חשיבה, התלבטות והתארגנות הוא התחיל לבנות את מתקני המרחץ בשיתוף פעולה עם היוזם החיפאי זאב ספיר שהשקיע מיליונים בעסק. השניים הקימו יחד מלון בן 45 חדרים בשם 'מרפא', אבל עד מהרה פרצו במקום תקריות ירי מצד סוריה וירדן והיהודים, ובהם ספיר, התחפפו מחמת גדר שהחלה להיקרא אל-חמה. אחרי מלחמת העצמאות הפעיל נדיף את המקום לבדו ואירח בו ערבים עשירים מארצות שכנות במשך 19 שנה, עד מלחמת ששת הימים שבה כבשה ישראל את רמת הגולן.

לאחר המלחמה הגיע ספיר למקום, שמח למצוא את המלון בריא ושלם וסייע לבני משפחתו של שותפו המנוח למצוא את דרכם אל הגבול עם סוריה. הוא פנה לשלטונות כדי לקבל אישורים לשיפוץ המלון, אלא שאז נכונה לו אכזבה מרה: מדינת ישראל ביטלה את כל זכויותיו בחמת גדר ומסרה לתדהמתו את הפעלת המקום לקיבוצים ולמושבים של התק"ם בדרום רמת הגולן – מבוא חמה, כפר חרוב, אפיק ומיצר. החברה הסתערו על השטח והקימו מבנה מרחצאות חדש ורענן על עין בֶּלְזָם, המעיין השני בחום מימיו בחמת גדר שמגיע ל-42 מעלות, אלא שערב פתיחתו ב-1969 פוצץ המבנה על ידי מחבלים שחדרו מעבר לגבול. עוד ועוד תקריות גבול שיבשו את התכנית, והאתר נחנך לבסוף רק בשלהי 1977. חמת גדר זכתה מאז למתיחת פנים רצינית על פני כ-150 דונם. לצד המרחצאות החמים המארחים כחצי מיליון איש בשנה, הוקמו במהלך השנים מתקני מים, מלון בוטיק, ספא ופינוק חי, וגולת הכותרת – חוות גידול לתנינים שלא עוזבים את המקום. ולמה הם לא עוזבים? מחמת גדר... ם

תמר הירדני

מוסמכת החוג ללימודי ירושלים וארץ ישראל במכון שנטר, מורת דרך, מדריכה ביד יצחק בן-צבי, חוקרת ירושלים וסופרת ילדים

מודיעין שלום

איפה לאכול?

◀ מסעדת המזח

שדרות אליעזר קפלן, טבריה
כשר, חלבי, 053-3803338

◀ המסעדה של אבי

הקישון 1, טבריה
כשר, בשרי, 050-3077077

◀ גיליס – קצביה מסעדה

מושב נוב
כשר, בשרי, 04-6763555

עוד באזור

◀ חצר כנרת

אתר מימי העלייה השנייה
כניסה בתשלום, 04-6709117

◀ פארק נהריים

תחנת הכוח הישנה וסיור בין הסכרים
כניסה בתשלום, 073-7569371

◀ תל סאקי

אנדרטת זיכרון לקרב במלחמת יום הכיפורים
כניסה חופשית